

Georges Martyn

**“De Bisschop dwarsboomt.
Perikelen omtrent heerlijke rechten in het Doornikse (17de-18de eeuw)”**

**in Michiel DECALUWÉ, Véronique LAMBERT en Dirk HEIRBAUT (eds.),
Inter amicos. Liber amicorum Monique Van Melkebeek,
in *Iuris Scripta Historica*, XXVI,
Brussel, Wetenschappelijk Comité voor Rechtsgeschiedenis van de Koninklijke Vlaamse
Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2011, 163-186.
(ISBN 978 90 65 69081 4)**

[p. 163]

Inleiding

Tijdens rechtshistorische bijeenkomsten is collega Monique Van Melkebeek altijd bijzonder aangenaam gezelschap. En het is steeds een genoegen geweest om met haar als praatgrage passagier een boompje op te zetten over het universitaire reilen en zeilen, samen in de auto op weg naar ‘de receptieclub’ in Antwerpen of Leiden. Geregeld heb ik ook dankbaar gebruik gemaakt van haar wetenschappelijke bronnedities¹ en de resultaten van haar nauwgezet onderzoek bij het exploreren van de geschiedenis van mijn geboortestreek.² Zoals Monique zelf schreef: ‘*Bij dat regionaal en lokaal onderzoek kunnen historici de rechtshistorici bijzonder behulpzaam zijn*’.³ In de eerste plaats denk ik daarbij aan haar bijdragen over Doornik en het Doornikse. Dit heeft mij op het idee gebracht voor dit huldebundel een juridisch dispuut uit die regio, waarin de Doornikse bisschop zelf betrokken is, nader toe te lichten. De prelaat komt er echter niet als zielenherder of kerkelijk rechter aan bod, maar wel als wereldlijke heer. Als leenheer en drager van de hoge justitierechten betwist bij bepaalde aanspraken van zijn vazal, die slechts de ‘middele’ of ‘viscontiere’ justitiemacht heeft. In zijn verweer daartegen beroept laatstgenoemde zich op verschillende juridische argumenten, met in de eerste plaats zijn onheuglijk bezit van de betwiste rechten. De kleurrijke discussie zal ons toelaten enkele vaststellingen te doen over de usurpatie en de gewoonterechtelijke ontwikkeling van heerlijke rechten.

[p. 164]

Plaats van handelen

Aan de basis van een decennialang dispuut tussen een lokale heer en de bisschop van Doornik als zijn leenheer en hogere justitiemacht liggen een aantal heerlijke (voor)rechten in

¹ Zie de bibliografie achteraan dit boek.

² M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK (ed.), *Documenten uit de praktijk van de gedingbeslissende rechtspraak van de officialiteit van Doornik: oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300)*, (*Iuris Scripta Historica*, I), Brussel, 1985, 15-18, nr. 10, bijvoorbeeld is het eindverslag van het proces tussen de abdij van Sint-Pieters te Gent en ridder Rogier van Avelgem betreffende verschillende schendingen door laatstgenoemde van een overeenkomst over de hoge rechtspraak op het abdijdomein in Avelgem, mijn geboortedorp.

³ M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, Het parochiale leven in het oude bisdom Doornik tijdens de late middeleeuwen, in *Ter overwinning van een historische drempelvrees. De historicus en juridische bronnen. L’historien face aux sources juridiques. Handelingen van het colloquium (20 maart 1992)*, ed. S. Dauchy, (*Iuris Scripta Historica*, VII), Brussel, 1994, 31-59.

Bossuit, een dorp aan de Bovenschelde. Vandaag is dit een deelgemeente van Avelgem.⁴ In het Ancien Régime behoorde het territorium tot de kasselrij Oudenaarde, met uitzondering van een deel van Bossuit, dat onder het Doornikse ressorteert.⁵ Kerkrechtelijk valt de hele regio tijdens het Ancien Régime onder het bisdom Doornik. Scènes uit het dagelijkse (vooral religieuze en morele) leven van de streek komen aan bod in de praktijkanalyses van Monique Van Melkebeek.⁶

Hoe klein de gemeenschap van het middeleeuwse en vroegmoderne Bossuit ook is, juridisch bestaat het dorp uit een kluwen van jurisdicties. Een oorkonde van de Franse koning uit 1038 bevestigt dat op dat ogenblik de Gentse Sint-Pietersabdij in Bossuit⁷ al een kerk en gronden bezit. Vanaf de late middeleeuwen wordt het bestaan van verschillende heerlijkheden binnen de parochiegrenzen geattesteerd. De eigenlijke dorpsheerlijkheid (waarop onder meer de kerk staat en waarover het straks zal handelen) hangt af van het leenhof van de Doornikse bisschop. Ze is tijdens het Ancien Régime achtereenvolgens in handen van de families de Beaufremez, de Longueval, Hovyne en Luytens (waarover straks meer), heren van Bossuit. Deze heren bezitten naast de dorpsheerlijkheid zelf een tweede belangrijk leen, het domein namelijk waarop hun kasteel staat (beide lenen zijn minstens sinds 1629⁸ in dezelfde handen). Deze eigendom vererft verder in de negentiende en twintigste eeuw op de families de Fourmestreaux d'Hangrin, de Beaufort en de Talhouët.⁹ De hele geschiedenis van het kasteeldomein (en van de dorpsheerlijkheid voor de Franse Revolutie) is een traditioneel erfopvolgingsverhaal van vader op zoon of dochter en schoonzoon. Slechts één keer wordt die ketting onderbroken. In 1710 verwerft Philippe-Joseph Luytens de lenen van de familie Hovyne. De aankoop¹⁰ getuigt van de rijzende status van de edelman die, zoals zijn

⁴ De fusiegemeente Avelgem (West-Vlaanderen, arrondissement Kortrijk) bestaat uit de centrumgemeente Avelgem (inclusief het gehucht Rugge) en de deelgemeenten Bossuit, Kerkhove, Outrijve en Waarmaarde.

⁵ De grens tussen het graafschap Vlaanderen en het Doornikse volgt ongeveer het tracé van het kanaal Bossuit-Kortrijk, dat in de negentiende eeuw is gegraven. In 1786 telt (het ook qua oppervlakte grotere) Bossuit-Doornikse 361 inwoners en Bossuit-Vlaanderen 113, N. MADDENS, Bossuit, in *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek. 1. Vlaanderen*, ed. H. Hasquin, Brussel, 1980, I, 134-135. Dit zijn exact ook de cijfers die we terugvinden in het archiefstuk (1786), met nog deze bijkomende uitleg dat het om 328 communicanten en 146 kinderen gaat.

⁶ VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, Het parochiale leven, 31-59, noten 25, 95 resp. 96, betreft onder meer een Otegemse pastoor met bijzit (1476), een gewelddadige pastoor in Vichte (1476) en een priesterlijke drinkebroer uit Elsegem (1446).

⁷ De belangrijkste publicaties over het dorp zijn: H. BIERRE, *Geschiedenis van Bossuyt en leven van Sinte Amelberga*, Brugge, 1879; R. CASTELAIN, *De familie Luytens, heren van Bossuit XVIIIe eeuw*, Oudenaarde, 1965 en ID., *Uit de geschiedenis van Bossuit*, s.l.n.d. [Oudenaarde, 1975]. Laatstgenoemde auteur baseert zijn onderzoek op bronnen uit het kasteel. 'Het merendeel van het materiaal ligt ordeloos in de archiefkasten en een inventaris bestaat nog niet.' Veertig jaren later is de toestand niet verbeterd. Castelain heeft in zijn bijdragen ook al aspecten van het dispuut in verband met het plantrecht tussen bisschop en heer toegelicht.

⁸ CASTELAIN, *Uit de geschiedenis*, 17.

⁹ Het domein is nog steeds in privé-bezit, maar het kasteel zelf is niet meer bewoond (na een tijd als restaurant en feestzaal gediend te hebben, is het vandaag helemaal niet meer in gebruik). Burggraaf de Talhouët, de laatste, net voor de Tweede Wereldoorlog, in Bossuit geboren telg, komt geregeld op bezoek en ontving bijvoorbeeld op 22 april 1999 de leden van de Avelgemse historische kring. Na een bezoek aan de verschillende kamers van het kasteel, gaf hij een uiteenzetting over zijn familiegeschiedenis. De broer van de burggraaf bewoont vandaag het neerhof en bewerkt de landerijen. Zie *GOKA-Nieuwsbrief (Berichtenblad van de Geschieden Oudheidkundige Kring van Avelgem)* 1999, afl. 2, 2-3; een Nederlandse versie van de voordracht van 'vicomte Charles de Talhouët', zoon van Gérard de Talhouët en Marie-Claire de Lévis-Mirepoix, is opgenomen in *GOKA-Nieuwsbrief* 2001, afl. 18, 47-51.

¹⁰ Volgens CASTELAIN, *Uit de geschiedenis*, 25, is het 'waarschijnlijk om redenen van blijvende moeilijkheden dat Antoine-Joseph Hovine zijn domein verkocht aan de familie Luytens'. De problemen zouden precies op het plantrecht betrekking hebben, een dispuut dat zich in 1688, zie verder, voor het eerst stelt. Moeilijkheden zullen inderdaad aan de basis gelegen hebben van de verkoop, maar vermoedelijk zijn die van een veel ernstiger aard geweest. Uit de procedure van het plantrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw blijkt immers dat de heer van Bossuit zijn dispuut dienaangaande eind zeventiende eeuw niet verloren had. Hij moet daarentegen wel

voorouders, de titel van jonker (*écuyer*) voert.¹¹ Het is zijn kleinzoon, Maximilien-François-Joseph Luytens, die in 1750-1764 het woonhuis laat verbouwen tot het imposante kasteel, zoals het er vandaag nog steeds staat.¹² Hij investeert ook in een hogere adellijke titel. Bij patentbrief van keizerin Maria-Theresia van 25 februari 1750, bewaard in het kasteel, krijgt hij de erfelijke titel van burggraaf.¹³

De Luytens zijn in de achttiende eeuw evenwel niet de enige dragers van feodale en heerlijke rechten in het dorp! Het *'Hoge Hof van Helkijn, Sint-Denijs en Bossuit'*,¹⁴ zelf een bisschoppelijk leen, heeft er ook een aantal achterlenen. Ook de abdij van Ename¹⁵ bezit er een allodiale heerlijkheid en vele gronden. En ten slotte zijn er kleinere heerlijkheden, meestal slechts één grote landbouwuittasting met aanpalende per-[p. 166]celen, zoals die van Bouverie,¹⁶ Bavegem (waarvan de kern in Moen ligt) en Ter Munken¹⁷ (met kern in Avelgem). Het administratief-gerechtelijk versplinterde Bossuit op de grens van het graafschap Vlaanderen (minstens de uitbating van Ename ligt in Vlaams gebied), het graafschap Henegouwen (aan de overzijde van de Schelde) en het Doornikse kan dus ongetwijfeld als een typevoorbeeld gelden van het kluwen aan 'overheidsrechten' waartoe de feodaliteit, het heerlijk stelsel, de patrimoniumgedachte, de verhouding Kerk-Staat en andere factoren in de loop der eeuwen geleid hebben. Het opduiken van bevoegdheidsincidenten en betwistingen van 'overheidsrechten' kan dan ook niet verwonderen. Wie mag belastingen heffen? Wie mag recht spreken? In het hier besproken geval is de hamvraag: wie mag bomen planten en rooien langs de openbare weg? We plaatsen 'overheidsrechten' hierbij tussen aanhalingstekens omdat dit soort bevoegdheden vandaag helemaal geregeld wordt door het publieke recht, maar in het Ancien Régime worden ze wel als private patrimoniale rechten verhandeld.

De weg in kwestie volgt het tracé van de huidige Doorniksesteenweg, die Doornik met Oudenaarde verbindt. Omdat zij twee steden met elkaar linkt, wordt deze route in de onderzochte archiefstukken een *'koninklijke weg'* genoemd. Ter hoogte van het kasteeldomein van Luytens wordt de baan in de zeventiende en achttiende eeuw ongeveer loodrecht gekruist door een dreef die de heerlijke woonplaats verbindt met de Schelde. Die kasteeldreef komt vandaag nog tot aan de Doorniksesteenweg, waar het kasteelpark met een ijzeren hek wordt afgesloten. Ten gevolge van verkoop en verkaveling loopt de dreef niet meer door aan de overkant naar de Scheldemeersen toe.

Het Doornikse deel van Bossuit, waarover het verder uitsluitend gaat, behoort tot het baljuwschap van Doornik en het Doornikse. Dankzij de recente uitgave van Guido Van

financiële moeilijkheden gekend hebben, want de verkoop van 1710 is een gedwongen gerechtelijke verkoop. Zie stuk (12.11.1771 en 05.04.1772) waarin sprake is van het decreet van openbare verkoop van de heerlijkheid Bossuit dd. 15 april 1710.

¹¹ In de zestiende eeuw was deze familie wegens de godsdienstroeibelen de Kempen ontvlucht om een veilige Katholieke thuishaven te vinden in Saint-Amand-les-Eaux.

¹² S. DE COCK en G. MARTYN, Feest in Avelgem. Kasteel van Bossuit in de kijker, *Monumenten en Landschappen in Zuid-West-Vlaanderen* 1998, 21-22. De verbouwingsperiode 1750-1764 is overgenomen uit CASTELAIN, *Uit de geschiedenis*, maar is wellicht niet helemaal correct. Volgens de eigen verklaring van kasteelheer Luytens van 7 april 1777 was hij in maart 1767 immers *'occupé de la démolition de sa maison'* (07.04.1777).

¹³ Hoewel hij voor 1750 dus nog geen 'vicomte' is, heeft de lokale heer wel degelijk al 'viscontiere' rechten, zie verder.

¹⁴ Zie R. CASTELAIN, De rechtspraak te Helkijn in de 17de eeuw, *De Leiegouw* 1968, 167-185. In Helkijn heeft de bisschop een buitenverblijf met Versailles-allures.

¹⁵ De duiventoren van het prachtige 'Hof van Ename' draagt vandaag nog steeds het schild van de Enaamse abdij, P. DESPRIET, *Twintig Zuidwestvlaamse hoeven*, II, Kortrijk, 1980, 52-60; C. DEGROOTE, *Het "Hof van Ename" te Bossuit*, thesis binnenhuisarchitectuur Hoger Sint-Lukasinstituut Gent, 1982.

¹⁶ Deze leenheerlijkheid met hoofdzetel in Sint-Denijs valt onder het Kortrijkse leenhof, zie R. OPSOMMER, *"Omme dat leengoed es thoohste dinc van der weerelt"*. *Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995, II, 451.

¹⁷ Zie J. COLPAERT, *Avelgem voor 1500*, Avelgem, 1965.

Dievoet,¹⁸ zijn we over de costumen van dit baljuwschap goed ingelicht. Nooit is het gewoonterecht gehomologeerd, maar er zijn wel verschillende redacties. Van Dievoet neemt in zijn wetenschappelijke editie enerzijds een aantal uittreksels uit de *Somme rural* van Jean Boutillier over, waarin uitdrukkelijk naar het Doornikse verwezen wordt. Vervolgens publiceert hij de eerste redactie (1503) van de hand van Augustin Le Roy en andere Franse gerechtsdienaren, adviezen van Doornikse raadsheren uit 1519 en dan de grote codificaties van d'Oudegherst uit 1550 en van Laurent Hovyne van 1613. Laatstgenoemd ontwerp wordt in opvolging van de codificatieopdracht uit het Eeuwig Edict¹⁹ wel naar Brussel gestuurd, maar na opmerkingen van [p. 167] Willem Steenhuyse, raadsheer van de Geheime Raad, en discussies binnen een herzieningscommissie van het baljuwschap, wordt de homologatie verschoven naar de Griekse kalenden... Dit gewoonterecht van het baljuwschap van Doornik en het Doornikse is in principe van toepassing in het hele baljuwschap, met uitzondering van de stad Doornik zelf, die een eigen costume heeft, en van Mortagne, Sint-Amands en Rumes, die enkele afwijkende bepalingen hebben. Een andere uitzondering vormen de zogenaamde '*dix-sept villaiges eulx reglans à la coustume de l'eschevinaige de Tournay*'.²⁰ Hoofdstuk 12 van de redactie van 1550 beschrijft ze nader. Eigenlijk gaat het om meer dan 17 dorpen ('*plusieurs lieux et villaiges quy sont réputez reduictz au nombre de dix sept*'), die allemaal '*seigneuries temporelles de reverendissime père en dieu monseigneur de Tournay*' zijn. Zestien worden er apart opgesomd en ten slotte gaat het om '*Helcin, St. Genois, Bossut, Wez, Velaing, Lezennes, et Esquermes léz Lille, comptés pour ung desdicts dix sept villaiges en tant que le tout est tenu en ung seul fief de l'Empereur nostre sire de sa court desdicts baillaiges*'.²¹

Samengevat, één deel van Bossuit ligt in het baljuwschap van Doornik en het Doornikse. Twee lenen daarbinnen vormen het hart van de heerlijkheid en de parochie, namelijk de dorpsheerlijkheid en het kasteelleen. Deze beide lenen houdt de heer van Bossuit van de Doornikse bisschop als zijn leenheer. Ze zijn, samen met vele andere, achterlenen van een groot blok dat de bisschop zelf in leen houdt van de soeverein. Dit blok behoort samen met zestien andere dorpen tot de zogenaamde 17 dorpen, die wel in het baljuwschap liggen, maar niet onder de costume ervan vallen. Gewoonterechtelijk zou hier dan de costume van het Doornikse schependom gelden, dit is het stedelijke recht van voor de homologatie van 1552.²²

De onderzochte archiefstukken

Het hierna volgende verhaal over het recht om bomen te planten, te onderhouden en te rooien langs de vermelde koninklijke weg, is gereconstrueerd aan de hand van 55 archiefstukken, die bewaard worden in het kasteel. Hoewel geenszins geordend, vormen ze samen één bundel met als opschrift '*question du plantis*'. De meeste stukken dragen op de buitenzijde de vermelding '*O, n° 13*', soms nog gevolgd door een tweede nummer, wat er vermoedelijk op wijst dat ze in een proces gebruikt werden, minstens een deel van een groter geïnventariseerd geheel hebben uitgemaakt. Sommige stukken zijn inderdaad duidelijk gelinkt aan een proces (zie verder), terwijl andere daarentegen puur persoonlijke bedenkingen van de kasteelheer zijn. Meestal is er slechts één exemplaar, soms zijn er twee of drie kopieën van

¹⁸ G. VAN DIEVOET (ed.), *Coutumes du Tournaisis*, (Costumen van Doornik en het Doornikse, II), Brussel, 2006.

¹⁹ Zie G. MARTYN, *Het Eeuwig Edict van 12 juli 1611: zijn genese en zijn rol in de verschriftelijking van het privaatrecht*, Brussel, 2000.

²⁰ VAN DIEVOET, *Coutumes*, 3.

²¹ *Eod.*, 59. De gelijkaardige bepaling uit de redactie van 1613 staat op p. 118 en heeft het natuurlijk op dat moment over '*tenus en un seul fief des Archiducqs*'.

²² *Eod.*, 3.

dezelfde akte. In dit laatste geval wijzen tal van orthografische varianten op het feit dat de duplicaten niet op hetzelfde moment door dezelfde kopiist werden gemaakt. De staat van bewaring [p. 168] is behoorlijk, maar toch zijn een drietal stukken door vochtaantasting of wormstekigheid deels onleesbaar geworden. We hebben de documenten in chronologische orde gerangschikt en nemen als bijlage de opschriften van de akten over. Verwijzingen in voetnoot gebeuren aan de hand van de datum van het stuk tussen ronde haakjes.

Alles wijst erop dat kasteelheer Luytens in de tweede helft van de achttiende eeuw deze verzameling bewijsstukken heeft samengebracht, in het kader van een dreigend proces en in elk geval met de bedoeling, telkens dit nodig zou blijken, zijn heerlijke rechten te kunnen bewijzen.²³

De leenheerlijke achtergrond

Om de concrete juridische discussie tussen bisschop en lokale heer beter te begrijpen, is een blik op de feodale piramide nuttig. Zoals hiervoor al is aangehaald, speelt de casus niet in het graafschap Vlaanderen, maar (op achterlenen) in het Doornikse. De bisschop van Doornik²⁴ beschikt als kerkelijke prelaat niet alleen over *spiritualia*, maar hij oefent tevens een aantal *temporalia* of wereldlijke machten uit. Als heer van het Doornikse is hij sinds de middeleeuwen tegelijk leenman van de Franse koning en leenheer met betrekking tot verschillende delen van zijn territorium. Hij oefent in zijn gebied de lage, middele en hoge justitierechten uit. Wanneer hij onderbeleent aan zijn vazallen, dan verleent hij hiermee soms enkel en alleen gebruiksrechten op een grond, maar heel vaak draagt hij tegelijk 'justitierechten' over. 'Justitierechten' moet hier in zijn meest brede betekenis begrepen worden als niet alleen de bevoegdheid om recht te spreken, maar ook om bepaalde taksen te innen, wegen te inspecteren, jacht- en visvergunningen te verlenen en dergelijke meer. Wanneer op die manier leengrond en justitiemacht verbonden worden, ontstaat eigenlijk een naar hedendaagse standaarden moeilijk te ontwarren knoop van feodale en heerlijke rechten.²⁵ [p. 169]

Meestal verleent een leenheer wel de lage en middele, zogenaamde 'viscontiere', rechtsmacht over de betrokken lenen, maar behoudt hij zelf de hoge justitiemacht, in essentie het oordeel over leven en dood met betrekking tot de zwaarste misdrijven. Dit is duidelijk ook het geval in de relatie van de bisschop met de heer van Bossuit.²⁶ Het zogenaamde kasteelleen

²³ Volgens CASTELAIN, *Uit de geschiedenis*, 9, zouden nog andere bundels met gelijkaardige strekking in het kasteel aanwezig geweest zijn in de jaren 1960 en 1970. 'Een gedeelte van het archief, dat reeds geklasseerd werd, bevindt zich in een reeks omslagen, waarvan hier de inhoud wordt aangeduid'. In een 'Map Luytens C' zou onder meer een 'attestatie van de inwoners van Bossuit i.v.m. de rechten van de heer van het dorp (1776)' gestoken hebben. Er zou ook een 'Map La Terre de Bossut a en b' geweest zijn, met pachtbrieven, koopcontracten en rentebrieven. We hebben van dit alles geen spoor meer gevonden. Anderzijds was er volgens Castelain wel een 'Map Question du Planti' met 37 nummers. Het is deze bundel, blijkbaar inmiddels aangevuld, die hier ontleed wordt.

²⁴ Voor een lijst van de bisschoppen, zie J. WARICHEZ, *La Cathédrale de Tournai et son chapitre*, Wetteren, 1934, 308-309. Tijdens de periode van de hier bestudeerde archiefstukken zijn de titularissen: Max Villain (1614-1644), François Villain (1644-1660), Gilbert de Choiseul (1660-1689), François de Caillebot de La Salle (1689-1705), Louis de Coëtlogon (1705-1707), René François de Beauveau de Rivau (1707-1713), Jean-Ernest de Löwenstein-Wertheim (1713-1731), François-Ernest de Salm-Reifferscheid (1731-1770) en Guillaume-Florent de Salm-Salm (1776-1793).

²⁵ Voor een korte inleiding over het heerlijke resp. het feodale systeem, zie G. MARTYN, *Geschiedenis van de politiek en van het publiekrecht*, Brugge, 2006, 96-105 resp. 107-110. Wat de justitiemacht van de lokale heren betreft, zie het overzichtsartikel J. MERTENS, Heerlijkheden (negende eeuw-1795), in [p. 169] *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, ed. W. Prevenier en B. Augustyn, Brussel, 1997, 552-557.

²⁶ In de periode van de bestudeerde archiefstukken zijn de titularissen van de heerlijke macht tussen 1604 en 1710 Louis Hovyne, diens zoon Antoine Hovyne en ten slotte diens zoon Antoine-Joseph Hovyne. In 1710 koopt

betreft weinig meer dan de betrokken grond. Maar het ‘kerkleen’, zo genoemd omdat de kerk op een deel van dit territorium gebouwd is en dus meteen de heerlijke macht over het dorp inhoudt, verleent de heer van Bossuit de lage en middele justitiemacht of, met de term uit de contemporaine bronnen, de ‘viscontiere’ jurisdictie. Ten teken van die macht staat in het dorp een schandpaal²⁷ met het heerlijke wapen.

Welke rechten hier nu precies onder vallen, welke rechten een leenheer zichzelf voorbehoudt dan wel overdraagt aan zijn vazal, kan het voorwerp zijn van een onderhandelde overeenkomst, maar is de facto meestal het resultaat van gewoonterechtelijke ontwikkeling.²⁸ Door middel van usurpatie weten vele lokale heren hun macht uit te breiden ten nadele van hun hogere heren. Dit geeft geregeld aanleiding tot processen, zodat bij rechterlijke uitspraak komt vast te staan wie welke rechten heeft.

Bij de feodale overdracht (maar ook bij wettelijke passering van allodiale overdrachten zien we heel gelijkaardige mechanismen) heeft vooral het denombrement (of rapport) een belangrijke bewijswaarde op dit punt. *‘Dit is een beschrijving van het leen dat naast de namen van de leenheer, leenman en leenhof waaronder het leen ressorteert, grosso modo de volgende componenten omvat: de omvang van het leen (oppervlakte, ligging, bijhorende rechten, achterlenen ...), de bij het leen horende feodale verplichtingen (leendienst, reliefgeld, overdrachtstaks ...) en de andere op [p. 170] het leen rustende lasten (renten, cijnzen ...).’*²⁹ In de hier besproken casus komen bijvoorbeeld denombrementen van de heerlijkheid Bossuit van 10 maart 1578,³⁰ 1 juni 1669³¹ en 28 november 1733³² aan bod, die helaas geen uitsluitsel geven over de precieze omvang van de bediscussieerde heerlijke plantrechten.

Gezien de gewoonterechtelijke ontwikkeling van de heerlijke rechten, rest een voor zijn rechten opkomende heer uiteindelijk slechts het bewijs van die costume. Het is in die context dat de hier bestudeerde archiefstukken moeten begrepen worden. Zoals hiervoor al is aangehaald en verder ook grondiger besproken wordt, kan de heer van Bossuit zich immers niet op de redacties van het gewoonterecht van het baljuwschap beroepen. Wel vinden we daarin wat uitleg over de regionale invulling van de begrippen ‘lage, middele en hoge justitie’. In de redactie van 1550 handelen de hoofdstukken 5, 6 en 7 respectievelijk over ‘*de la jurisdiction des haultz justiciers*’, ‘*des seigneurs viscontiers*’ en ‘*des basses justices et seigneurs fonssiers*’.³³ Wie de hoogste justitiemacht heeft, is bevoegd ‘*du cas requerrant mort*

Philippe Joseph Luytens (1710-1733) de heerlijkheid en dan vereft ze op zijn zoon Michel Maximilien Luytens (1733) en kleinzoon Maximilien-François-Joseph Luytens (1733-1801). Tijdens de minderjarigheid van laatstgenoemde worden de heerlijke rechten uitgeoefend door diens moeder, Marie-Albertine Imbert, als douarière.

²⁷ CASTELAIN, *Uit de geschiedenis*, 53, heeft het bij vergissing over een ‘galg’, bij uitstek het symbool van de hoogste justitiemacht. Het gaat evenwel om een ‘pilon’, pelderijn of schandpaal. De vierschaar van de lokale rechtbank zou achter het kasteel gestaan hebben, waar de weg naar Sint-Denijs en Bouverie splitst, *eod.* Het archief van deze vierschaar is verloren gegaan, alsook enig rechtsarcheologisch of -iconografisch spoor ervan. De schandpaal in het dorpscentrum is in 1792 door de Franse troepen vernietigd (28.12.1792), dit wordt verder besproken.

²⁸ In de bronnen is steeds sprake van ‘hoge, middele en lage justitie’, maar wat precies onder de drie categorieën valt, kan verschillen van plaats tot plaats. MERTENS, *Heerlijkheden*, 553, stelt mijns inziens dan ook terecht dat er slechts twee types zijn: de hoge justitieheer kan oordelen over leven en dood, terwijl alle andere slechts mindere bevoegdheden hebben. Zijn eigen invulling van wat in Vlaanderen dan onder de drie verschillende graden valt (*eod.*, 554-555) kan dan ook slechts als zeer tentatief beschouwd worden.

²⁹ R. OPSOMMER, “Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt”. *Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995, II, 684; voor de vroegere periode D. HEIRBAUT, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305*, Brussel, 1997, 52-53.

³⁰ Zie stuk (12.11.1771 en 05.04.1772).

³¹ *Eod.*

³² Het denombrement in kwestie is opgesteld naar aanleiding van de erfopvolging van Philippe Joseph Luytens door diens zoon Michel en diens weduwe Marie-Albertine Imbert, zie stuk (01.12.1766).

³³ VAN DIEVOET, *Coutumes*, 49-51.

et dernier supplice, mulctilation, incision de membre et aultre paine corporelle comme fustighuer, piloriser, escheller, banir, marquier, deporter et aultres semblables' (artikel 1). Hij heeft het recht (artikel 2) om een gevangenis te maken '*pour garder ses prisonniers avoecq justice a trois piliers et non plus*'.³⁴ Volgens het derde artikel mag de heer, '*les piliers tombées*', deze binnen het jaar weer oprichten, '*icelluy an expiré ne les poeuvent redreschier sans octroy et graces de l'empereur ou de monsieur le bailly ou son lieutenant*'. Dit wijst er dus op dat in het Doornikse de hoogste justitiemacht veruitwendigd of gesymboliseerd wordt door de oprichting van een gerechtsplaats met drie pijlers of zuilen. De viscontiere heer echter mag kennis nemen van zaken '*du sang et des larons*' (hoofdstuk 6, art. 1, slagen en verwondingen en diefstallen dus), mag ook een gevangenis houden '*pour garder ses prisonniers, avoecq justice a deux pilliers alliés par hault et par bas et non plus*'. Hier zijn twee pijlers dus het symbool. De laagste justitie (hoofdstuk 7) betreft enkel de wettelijke passeringen en '*touttes causes civiles et personnelles entre ses subgetz jusques a LX solz*'. Ook deze heer mag een gevangenis bouwen, maar er is geen sprake meer van 'piliers'.

De feiten van de casus belli

Zowel in de late zeventiende als in de tweede helft van de achttiende eeuw heeft de Doornikse bisschop zijn vazal uitgedaagd.

[p. 171]

Een eerste incident, waarover de bewaarde archiefstukken ons inlichten, dateert van eind 1688. Op 14 december is Bossuit het voorwerp van een bisschoppelijke visitatie. Bij die gelegenheid beslist de prelaat, Gilbert de Choiseul, dat zijn baljuw voortaan de rekeningen van kerk en armen zal afhoren, dat de standaard met de wapens van de heer van Bossuit niet meer mag rondgedragen worden in de processie, dat het wapenschild van de lokale heer ook uit het kerkportaal³⁵ moet verwijderd worden en dat er niet mag gedanst worden op het dorpsplein, op straffe van excommunicatie.³⁶ Aangezien de heer van Bossuit, Antoine-Joseph Hovyne, al jaren de rekeningen afhoort en zijn wapenschild op kerkportaal en standaard heeft, voelt hij zich gekrenkt in zijn heerlijke rechten. Hij kwalificeert de mededeling van de bisschop als een bezitsstoornis van zijn voorrechten en legt begin januari 1689 een verzoekschrift '*en forme de complainte de trouble de fait*' neer bij de (in 1668 opgerichte)³⁷ Soevereine Raad van Doornik.³⁸ Bezitsprocedures worden inderdaad voor de vorstelijke

³⁴ In de versie van 1613 is de libellering '*prisons pour garder ses prisonniers et justice patibulaire à trois piliers et non plus*' (Van Dievoet, *Coutumes*, 86).

³⁵ Het wapenschild van de heer stond niet alleen boven de kerkdeur. In een verklaring van 1785 stellen burgemeester en schepenen dat ze in overleg met de pastoor beslist hebben om de bouwvallige sacristie af te breken en herop te bouwen. Welnu, ook op de muren van deze sacristie stond het familiewapen van Luytens geschilderd. Bij die gelegenheid heeft men overigens ook nog het '*cordon noir*' met naamvermelding teruggevonden, dat ten tijde van de dood van Philippe Joseph Luytens in 1733 aan de kerktoren werd bevestigd. Onderaan de verklaring staan het merkteken van Pieter Marechal en de handtekeningen van baljuw P. Nauwinck, griffier P. De Saedeleer en de wethouders D.F. Del Fortry, Joseph Lauwers, Van Houtte en François Hanno (11.02.1785).

³⁶ Verklaring (02.01.1689) van enkele inwoners dat pastoor Moerman dit naar aanleiding van de bisschoppelijke visitatie van 14 december 1688 heeft meegedeeld. Van de vijf handtekeningen zijn enkel die van Buysens, Jean de Rycke en Van Reysschot leesbaar.

³⁷ J. LORGNIER, La justice du Roi Soleil dans les anciens Pays-Bas. Organisation de la justice dans le ressort du Conseil souverain de Tournai, in *Les juridictions supérieures. Actes des Journées internationales de la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Pays flamands, picards et wallons, tenues à Leeuwarden du 20 au 23 mai 1993*, ed. O. Moorman van Kappen, (*Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut*, XXXII), Nijmegen, 1994, 19-52.

³⁸ Eigenlijk is dit (02.01.1689) slechts een bewerkt ontwerp, zonder datering, maar de datum blijkt uit latere documenten. Het verzoekschrift is gericht '*Au Roy, en Sa chancellerie de la cour de Parlement de Flandre*' en

justitieraden ingeleid.³⁹ Het zal evenwel nooit tot een proces komen, want bisschop de Choi-
[p. 172]seul overlijdt kort na het inleiden van de procedure en zijn opvolger herneemt de
procedure niet, noch onderneemt hij nieuwe pogingen om zelf de parochierekeningen af te
horen. Het blijft een halve eeuw windstil in de relaties tussen bisschop en heer.

In 1752 laat de heer van Bossuit – eigenlijk is het op dat ogenblik nog de douarière
Marie Albertine Imbert die het beheer over het heerlijke domein voert – hoogstammige
bomen planten langs de weg Oudenaarde-Doornik (met uitzondering van de randen van de
percelen die rechtstreeks toebehoren aan de bisschop). In 1757 laat de bisschop wilgen
ertussen plaatsen. Vanaf dan laat de heer van Bossuit alle bomen geregeld snoeien,
aanvankelijk zonder enig protest van wie ook. Maar in juni 1759 laait de spanning op. Baljuw
en schepenen van het Hoge Hof van Helkijn komen in Bossuit wegen inspecteren en schrijven
daarbij boetes uit.⁴⁰ Dat zet bij burggraaf Luytens van Bossuit kwaad bloed en hij stapt naar
enkele raadslieden voor een juridisch advies over het recht om de wegen te schouwen.⁴¹
Opnieuw echter lijkt deze actie vanwege het Hoge Hof van Helkijn, zelf een leen van de
Doornikse bisschop, een eenmalig feit te blijven.

Zes jaren later barst de bom echter helemaal. Op 26 juni 1765 zakken de grootbaljuw
en leenmannen van het Doornikse baljuwschap af naar Bossuit om er de wegen te
schouwen.⁴² Er worden verschillende inbreuken vastgesteld en op conclusie van de procureur-
generaal worden straffen opgelegd. Philippe De Rycke krijgt bijvoorbeeld een boete omdat hij
een natuurlijke erfdiensbaarheid van afwatering niet gerespecteerd heeft (*'pour n'avoir
donné l'écoulement aux eaux vis-à-vis de son héritage'*), V. Verhaghen wordt bevolen alsnog
binnen de twee weken bepaalde verzuimde grondwerken uit te voeren en Barthélemy
Scappriel, pachter van een stukje land van de bisschop, moet zijn ten onrechte opgetrokken
opstal weer afbreken. Maar ook de heer van Bossuit moet eraan geloven. Een stukje weg⁴³ dat
hij heeft laten omploegen tot akker, moet weer in zijn oorspronkelijke toestand hersteld
worden. Tevens wordt hem gevraagd zijn plantrecht langs de koninklijke weg te bewijzen.
Wanneer hij dat een jaar later nog steeds niet gedaan heeft, tikt het baljuwschap hem op de

stelt dat Hovyne, heer van Bossuit, *'y demeurant, qu'il est en paisible possession immémoriale'* om de
rekeningen af te horen en zijn wapens te hebben boven het kerkportaal en aan de ingang van het kerkhof. Wat de
bisschop beslist heeft, doet hij *'en qualité prétendue de seigneur temporel dudit Bossut'* en dat kan dus absoluut
niet. Hovyne verzoekt *'d'accorder commission de plainte de trouble de fait et de nouveleté, le committimus
à ceux de votre conseil à Tournay'*. Een tweede, niet gedateerd, stuk (??, ??, 1689) is zeer sterk door vocht
aangetast en daardoor grotendeels onleesbaar. Hovyne verwijst er onder meer naar het feit dat ook zijn vader en
verdere rechtsvoorgangers steeds deze rechten hebben uitgeoefend en biedt aan dit te bewijzen met getuigen.

³⁹ Zie o.a. J. MONBALLYU, De gerechtelijke bevoegdheid van de Raad van Vlaanderen in vergelijking met de
andere 'wetten' (1515-1621), in *Hoven en banken in Noord en Zuid. Derde colloquium Raad van Brabant,
Tilburg, 30 en 31 januari 1993*, ed. B. Jacobs en P. Nève, (*Brabantse Rechtshistorische Reeks*, VII), Tilburg,
1994, 1-26, over de bezitsvorderingen met name 13-18.

⁴⁰ (28.07.1759).

⁴¹ Twee Gentse en een Kortrijkse advocaat geven het advies dat het schouwen van de wegen behoort tot de
zogenaamde *'bans de mars et d'août'*, die toekomen aan de lokale heer, niet aan de hogere justitieheer zijn
voorbehouden en dus niet door hem mogen worden uitgeoefend (22.09-06.12.1759). Mag een hoge gerechtsheer
zijn baljuw sturen naar het gebied van zijn vazal, viscontiere heer, om de schouwing te doen? *'Queritur quid
iuris.'* Op 22 september 1759 geven in Gent F. De Brabandere en B. Vandenputte, advocaten bij de Raad van
Vlaanderen, hun mening, waarbij op 6 december 1759 ook de Kortrijkse advocaat Parmentier zich aansluit. Het
antwoord op de rechtsvraag is resoluut negatief, a fortiori in het Doornikse, waar de costume de *'bans de mars et
d'août'* voorbehoudt aan de viscontiere jurisdictie. Tijdens de minderjarigheid van de heer van Bossuit is de
baljuw van de overheer wel enkele jaren opgetreden, maar dit kan niet schaden aan het recht dat de heer van
Bossuit sinds onheuglijke tijden bezit. Artikel 5 van hoofdstuk 6 van de costume van het Doornikse stelt
inderdaad dat de *'seigneurs viscontiers peuvent faire bancqs de march et d'aoust'*. En artikel 6 vervolgt dat na
de afkondiging van de maartban schouwing gedaan wordt van de waterlopen, kouterlossen e.d., VAN DIEVOET,
Coutumes, 51.

⁴² (16.09.1766).

⁴³ Het betreft hier weliswaar geen deel van de koninklijke weg tussen Oudenaarde en Doornik.

vingers. [p. 173] *‘Le seigneur de Bossut pour avoir été jusqu’ici en deffaut de faire conster par titres vallables du droit de planté qu’il prétend d’avoir, ainsi qu’il lui a été ordonné par la visite du vingt huit juin 1766, s’étant même émancipé d’y planter des nouveaux en assez grand nombre, lesdits arbres ont été déclarés confisqués au profit de Sa Majesté avec deffense d’y toucher à l’avenir, et a été condamné en vingt cinq amendes’*.⁴⁴ Naar aanleiding van de schouwing een jaar eerder, heeft de lokale heer dus duidelijk gekozen voor de aanval als beste verdediging en nog bijkomend een aantal bomen geplant. Daarmee zijn de messen en hakbijlen getrokken.

Op 4 oktober 1766⁴⁵ laat de bisschop alles snoeien en het snoeihout op een kar met twee bewakers meenemen naar Helkijn. Het Doornikse baljuwschap, de hogere justitiemacht, geeft uitdrukkelijk bevel aan de Bossuitse baljuw om het proces-verbaal (met de vaststelling van onrechtmatige aanplanting en dientengevolge de oplegging van een boete) onverwijld te publiceren door middel van aanplakking en afroeping na de hoogmis of de vespers... Maar viscontier justitieheer Luytens schrijft doodleuk in de marge van het bevel: *‘à laquelle je n’ay jamais répondu ny payé’*.

Wat hij wel gedaan heeft, is verschillende raadslieden contacteren. Op hun uitgebreide adviezen⁴⁶ wordt verder dieper ingegaan. Hij krijgt onder meer de raad om voor alle zekerheid officieel het plantrecht aan te vragen bij de vorst, wat Luytens ook effectief doet. Tevens suggereren zijn advocaten hem geen processuele risico’s te nemen. Aangezien op de meeste plaatsen het plantrecht langs koninklijke wegen aan de soeverein toekomt, riskeert de eiser, of het nu de bisschop dan wel de heer is, in eender welke procedure immers de exceptie van ontoelaatbaarheid en dan zit men in een lastig procedureel parket. Wie echter eerst handelt en dan als reactie daarop een vordering van de tegenpartij riskeert, vermijdt dit probleem.

Na de winter voegt de heer van Bossuit de daad bij het woord en laat prompt alle bomen vellen en naar zijn domein overbrengen. Concrete aanleiding daartoe is een nieuwe publieke mededeling vanwege de bisschop van 25 maart 1767: *‘L’on fait sçavoir de la part de Monseigneur l’évêque de Tournay que lundy 26 de ce mois, on vendra à sa terre de Bossut sur le chemin conduisant de Tournay à Audenarde les [p. 174] arbres y croissants’*.⁴⁷ Op dat ogenblik is alles razendsnel moeten gaan. 26 maart is immers al daags na de bekendmaking. Daarenboven, klaagt de burggraaf, is de 25ste de feestdag van de Heilige Maagd en zou de verkoop al ’s morgens om 8 uur doorgaan. Daarom trommelt de heer van Bossuit in enkele uren tijd,⁴⁸ naar eigen bewering, honderd werklieden op om alle bomen langs de koninklijke weg te laten kappen en naar zijn kasteel over te brengen. Hij haalt daarmee – voorlopig – de buit binnen... De bisschop is geen nieuwe procedure gestart. (Was ook hij door zijn raadslieden ingelicht over een mogelijke exceptie van onontvankelijkheid als processueel

⁴⁴ Het bevel (16.09.1766) is getekend ‘Delhayé’.

⁴⁵ Volgens zijn eigen verklaring van 7 april 1777 was de burggraaf al enkele dagen eerder op de hoogte van de bisschoppelijke intenties. Een vertrouweling van de bisschop had de gepretendeerde rechten immers terloops opgeworpen tijdens een gesprek bij wijlen hertogin van Ursel, in haar kasteel in Avelgem. Op basis daarvan is de burggraaf op 2 oktober 1766 naar het bisschoppelijke lusthof in Helkijn gegaan om de prelaat te spreken. De bisschop had de indruk gegeven hem goed gezind te zijn, *‘avec cette même amenité qui lui étoit si naturelle’*. En hoewel hij toen niets van dreiging over zijn lippen had laten gaan, heeft hij toch twee dagen later vier gewapende agenten, *‘tous à la livrée de l’évêque, et quelques bouquillons’*, naar Bossuit gestuurd om de bomen te snoeien. Vele inwoners, aldus nog de lokale heer, pikten dit niet en kwamen aandringen op maatregelen, maar de kasteelheer suste hen en stuurde enkel een lakei naar Helkijn met de mededeling dat hij de bisschop zijn rechten wou respecteren, maar dat hij best eens iemand zou sturen om die aanspraken te bewijzen. Hoewel de bisschop tot 10 november in Helkijn verbleef, liet hij verder niets meer van zich horen.

⁴⁶ Zie (01.12.1766) en (16.04.1767).

⁴⁷ Aldus de akte van (14.02.1777).

⁴⁸ Volgens zijn eigen verklaring van 7 april 1777 was hij toen gelukkig thuis, *‘occupé de la démolition de sa maison’*.

risico?) En in 1770 plant Luytens, niets vermoedend en – voorlopig – op zijn gemak, weer nieuwe boompjes.

Voorlopig helaas... Heeft de aanvraag van Luytens in Brussel slapende honden wakker gemaakt? Of heeft de bisschop als slechte verliezer politieke vrienden in het centrale bestuur voor zijn kar gespannen? In elk geval, op 25 oktober 1771 wordt namens de keizerin bevolen de nieuwe aanplantingen binnen de maand te verwijderen.⁴⁹ Daarop trekt Luytens naar Brussel, waar hij persoonlijk een verzoekschrift afgeeft aan de gevolmachtigde minister, de prins van Stahremberg. Deze keer dringt hij niet verder aan op de erkenning van zijn plantrecht, maar toont hij zich bereid voortaan het vorstelijke voorrecht dienaangaande te respecteren en verzoekt hij beleefd de vervolging te zijnen laste, opgestart door de Doornikse procureur-generaal, stop te zetten.⁵⁰

Finaal delft onze lokale heer dus het onderspit. Wanneer op 15 mei 1776 in opdracht van de procureur-generaal alle bomen effectief worden weggehaald, wordt hij pijnlijk met zijn neus op de feiten gedrukt. Hij haast zich dan ook andermaal om bij de gevolmachtigde minister om clementie te vragen.⁵¹

Zijn de bomen zelf nu definitief van de baan, dit is niet het geval met het juridische dispuut. Op 14 februari 1777 geeft de burggraaf nogmaals een uitvoerig overzicht van alle feiten sinds 1689 en vraagt hij om raad. De Rijselse advocaten Lesaffre, Wariez en Bresou bezorgen hem dat twee weken later.⁵² Daarna volgt, net als een decennium eerder, ook een bevestigend advies van advocaat Hersele uit [p. 175] Doornik.⁵³ Met die adviezen in de hand en een informele mededeling vanuit Brussel dat de publieke vordering tegen hem werd stilgelegd, zou de heer eindelijk rustig moeten kunnen slapen, ware het niet van die eeuwig dwarsbomende bisschop...

Op 5 november 1782 stuurt de Doornikse prelaat immers andermaal enkele mannen naar Bossuit om er langs de weg boompjes te planten. Weer neemt de burggraaf een advocaat in de arm en andermaal bevestigt die de eerder al beproefde strategie. Strikt juridisch gaat het om een bezitsstoornis en dus zou een '*requête en interdiction*' of een '*commission de maintenue*' moeten ingesteld worden, met alle procedurele risico's van dien. Daarom is het beter voor de feitelijke aanpak te kiezen en de jonge boompjes '*faire retirer publiquement par ses gardes revêtus de sa livrée et d'en faire planter d'autres*'. Dan moet immers de bisschop zelf een eis instellen, zijn de procesperikelen voor hem en kan de burggraaf voorlopig de kat uit de boom kijken.⁵⁴ Zo gezegd, zo gedaan. Voor een jaar verstreken is, planten Bossuitenaren op 20 oktober 1783 niet minder dan 104 bomen langs beide zijden van

⁴⁹ De akte (25.10.1771), getekend in Doornik door de Bettignies en de 30ste ontvangen in Bossuit, stelt uitdrukkelijk dat de toestemming, die in 1766 werd aangevraagd, nog niet is verleend en de heer voorlopig dus niet opnieuw mocht aanplanten. Indien na een maand de planten niet verwijderd zijn, zal een deurwaarder gestuurd worden om dit manu militari te laten uitvoeren.

⁵⁰ (30.11.1771) '*en conséquence, le soussigné fait sa présente soumission d'abandonner et laisser suivre au profit de Sa Majesté tous les arbres qu'il a fait planter, sur le chemin royal de Tournay à Audenarde, en conséquence d'ordonner au conseiller procureur-général de Tournay de stater toutes poursuites à cet égard dont il est menacé par sa lettre en datte du 25 8bre 1771*'.

⁵¹ '*c'est toujours avec la même confiance qu'une seconde fois le vicomte de Luytens de Bossut sousigné a l'honneur d'implorer les effets de la justice et des bontés de Son Altesse*' (10.08.1776); zie ook (13.08.1776).

⁵² Zie (28.02.1777) en een ook nog met doctrine gestoffeerd advies een maand later (24.03.1777).

⁵³ Hij bevestigt dat '*suivant l'esprit de la coutume*' het plantrecht toekomt aan hij die heer is van de gronden waarlangs de weg loopt. Dat is ook het gebruik in heel het Doornikse, '*usage qui a autant de force que la loi écrite*'. Hoewel een weg van stad tot stad koninklijk is en het plantrecht dus de soeverein zou moeten toekomen, is bij vele andere gelijkaardige wegen in het Doornikse het plantrecht wel degelijk in handen van de viscontiere heer (19.04.1777).

⁵⁴ Advies van advocaat de Rasse (08.11.1782).

de koninklijke weg.⁵⁵ Het zijn de laatste heldendaden vermeld in de bewaarde archiefstukken. Na de inval van de Franse troepen (1792) zullen noch de lokale heer, noch de bisschop nog ooit enig recht kunnen claimen langs publieke wegen.

De argumenten

Hoewel terloops ook enkele andere heerlijke rechten, zoals het afhoren van de rekeningen van de kerk en van de armen of het gebruik van het adellijke wapenschild, ter sprake komen, concentreert de juridische discussie zich vooral op het recht om bomen te planten, te snoeien en te rooien langs de publieke weg die Doornik met Oudenaarde verbindt en door Bossuit loopt langs gronden van de heer zelf, van de bisschop en van derden. Op vraag van burggraaf Luytens hebben verschillende advocaten zich over het probleem gebogen. Deze raadsliden hebben daarvoor eerst de denombrementen van het temporeel van de bisschop⁵⁶ en van de heerlijkheid Bossuit zelf, op haar beurt gehouden van het temporeel van Doornik, bestudeerd.⁵⁷ In geen van beide staat evenwel een uitdrukkelijke bepaling over het plantrecht langs de wegen. Bij gebreke aan andersluidende overeenkomst, dient dus aanvullend gekeken naar het gewoonterecht.

[p. 176]

Heeft volgens het lokale gewoonterecht de viscontiere heer dan wel de hoge justitieheer het recht om bomen te planten?⁵⁸ In tegenstelling tot het huidige recht, dat quasi uitsluitend uit geschreven en gepubliceerde bronnen bestaat en dat geacht wordt gekend te zijn door de rechtbank (*ius novit curia*), moet een gewoonterechtelijke regel, voor zover hij niet notoir is, bewezen worden. Welke bewijsmiddelen worden in casu aangevoerd?

Een notorium is onze rechtsvraag in elk geval niet. Door het feit alleen al dat zowel de hoge als de viscontiere heer het plantrecht claimen, stellen we vast dat er dienaangaande geen rechtszekerheid is.

In de meest ideale situatie zou er een uitdrukkelijke bepaling kunnen staan in de, al dan niet gehomologeerde, costume. Bossuit zelf heeft geen gehomologeerde costume, zelfs geen particuliere redactie. Als één van de zeventien dorpen zou Bossuit onder het Doornikse stadsrecht vallen en daar is noch van koninklijke wegen, noch van heerlijke plantrechten sprake. In de costume van het baljuwschap van het Doornikse, waarbinnen de zeventien dorpen een soort enclave zijn, vinden we over deze materie evenmin een spoor. Het is echter, aldus de geconsulteerde rechtsgeleerden, '*la règle et l'usage commun*' in het rechtsgebied van het baljuwschap dat dergelijk recht toekomt aan de hoge justitieheren en de viscontiere heren elk in hun gebied. Het wezenlijke verschil tussen viscontiere en hoge justitieheren is dat laatstgenoemden exclusief over de zwaarste misdrijven oordelen. Alle '*droits utiles et honorifiques*' komen daarentegen toe aan de viscontiere heer.⁵⁹ Als hogere heer moet de bisschop precies de rechten van de viscontiere heer beschermen en vrijwaren, verre van

⁵⁵ Een verklaring dienaangaande (20.10.1783) is opgesteld voor burgemeester Pieter Vercruysse, schepen Jozef Lauwers en griffier Pieter De Saedeleer. De planters van dienst zijn sergeant Pieter Buysens, tuinman en kasteelconciërge Jean-Baptiste Brunin en werkman Jozef Landrieu. Geen van de drie kan schrijven en dus krassen ze onderaan de akte een kruisje.

⁵⁶ Met name het rapport van 7 mei 1629 wordt vermeld, maar niet toegevoegd.

⁵⁷ *Supra*.

⁵⁸ In het baljuwschap van het Doornikse zijn er in sommige dorpen bomen langs de koninklijke wegen geplant door de Staten van het Doornikse, maar op andere plaatsen ook door zowel hoge als door viscontiere heren. Er is dus duidelijk geen algemene Doornikse regel, aldus het advies (24.03.1777).

⁵⁹ (28.02.1777).

inbreuk erop te mogen maken.⁶⁰ Binnen het ressort van het Doornikse zijn er weliswaar ook per uitzondering gemeenschappen die het plantrecht voor de eigen inwoners behouden hebben, maar dit is niet het geval in Bossuit, waardoor de ‘algemene’ regel geldt: de hogere heer heeft het plantrecht overgedragen aan de viscontiere. Meer algemeen mag de hogere heer ook geen schandpaal laten oprichten of zijn wapenschild in het kerkportaal in de plaats laten zetten van dat van de lokale heer. De rechten die overgedragen zijn, kan men immers niet meer zelf uitoefenen.⁶¹ *‘Ainsi serait-il inouï d’avoir un haut justicier qui planteroit dans une seigneurie vicomtière, quand bien même elle seroit de sa mouvance.’*⁶²

Wordt dit ook bevestigd door andere gewoonterechten? Bij stilzwijgen van de eigen costume, dient subsidiair gekeken te worden naar de omliggende ressorten. De gewoonterechten van de Rijselse kasselrij en van de gouvernance van Douai stellen uitdrukkelijk dat het plantrecht toekomt aan de soeverein. Dit zou dus eigenlijk ook voor het Doornikse als algemene regel kunnen gelden, maar sinds onheuglijke tijden hebben een aantal hoge en viscontiere heren wel dit recht uitgeoefend, geïsurpeerd dus. Daarover zijn al discussies geweest tussen de fiscalen van de vorst en de lokale heren, maar nog nooit tussen twee heren onderling.

In zoverre het lokale costumiere recht en de omliggende gewoonterechten nog niet voldoende duidelijk zijn, moet vervolgens een beroep gedaan worden op het subsidiaire Romeinse recht.⁶³ Welnu, al bij de Romeinen zijn de rivieren publiek, maar de oevers zijn eigendom van de eigenaar van de aanpalende percelen.⁶⁴ Voor bomen en planten langs de weg, moet naar analogie dezelfde redenering gevolgd worden, want *planta cedit solo* en *ubi eadem est ratio, eadem esse legis debet dispositio*.⁶⁵

Al deze ‘algemene regels’ moeten natuurlijk wijken als een anders luidende gewoonterechtsregel kan bewezen worden. Welke bewijsmiddelen komen daarvoor in

⁶⁰ Er zijn overigens nog andere dorpen, zoals Jollain, die als viscontiere jurisdictie onder de hoge justitie van de bisschop vallen, maar daar heeft de bisschop nog nooit geclaimd het plantrecht te hebben. De bisschop is noch heer van Bossuit noch van Jollain. De bisschop houdt de hoge justitierechten, de lokale heer de viscontiere jurisdictie.

⁶¹ Stuk (06.10.1759) is zwaar aangetast door vocht. Het is niet meer uit te maken van wie dit advies afkomstig is, maar de teneur is dezelfde als in (22.09-06.12.1759). Mag een hoge gerechtsheer een schandpaal oprichten *‘ou justice à trois pillés sur le fief d’un seigneur vicomtier son vassal et en possession immémoriale de faire administrer ladite justice vicomtière selon la coutume de Tournay’*? En als het toch gebeurt, wat mogen de gerechtsdienaren van de viscontiere heer dan ondernemen? Volgens het advies mogen ze schandpaal en wapenschild laten wegnemen en veroordelen tot de kosten.

⁶² In de relatie *‘seulement sous les rapports existants entre ledit seigneur Evêque comme suzerain immédiat, et ledit Seigneur de Bossut comme vassal’* kan er geen twijfel bestaan. De viscontiere heer heeft het plantrecht. Bij de belening heeft de hoge justitieheer enkel zijn hoge justitierechten voorbehouden, conform de costume van de *‘provinces Beligiques’* (24.03.1777).

⁶³ *‘recourir au droit romain, qui est dans presque toutes nos provinces le supplément du droit coutumier’* (24.03.1777).

⁶⁴ In het advies wordt verwezen naar een passage uit de Digesten en een uit de Instituten van Justinianus: D.1.8.5.pr. (*Riparum usus publicus est iure gentium sicut ipsius fluminis. Itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia siccare et ex mare reducere, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. Sed proprietas illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in his natae eorundem sunt*) en Inst.2.1.4 (*Riparum quoque usus publicus est iuris gentium sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare, sed proprietas earum illorum est quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt*).

⁶⁵ Zie ook het advies (24.11.1769) van advocaat J. Hersele uit Doornik. Dat de soeverein zelf niet altijd het recht op de bomen langs ‘zijn’ koninklijke weg claimt, vergelijkt de advocaat ook met de analoge situatie van bevaarbare waterlopen. De bedding komt toe aan de vorst en terecht claimt hij er dus zijn visrecht, maar de oevers zijn en blijven eigendom van de aangelanden. Elke viscontiere heer kan aan zijn kant van het water vissen.

aanmerking? Onder de talrijke bestudeerde akten vinden we geen enkele turbe,⁶⁶ als unanieme gerechtelijke verklaring van tien kenners van het gewoonterecht het bewijsmiddel bij uitstek. Wel worden er gewone getuigenverklaringen afgenomen, waarover verder meer. We bekijken eerst nog enkele geschreven bewijsstukken, in de eerste plaats gerechtelijke ‘precedenten’.

[p. 178]

Ter staving van zijn stelling beroept de heer van Bossuit zich bijvoorbeeld op een vonnis van 16 juli 1630 van het baljuwschap van het Doornikse. Het is de uitspraak in een proces aangespannen door Adriaen van Belleghem en andere inwoners van Helkijn en Sint-Denijs tegen François de la Motte Caraffe, baljuw van het temporaal van het bisdom Doornik, en diens luitenant Nicolas Marlière. Deze hadden immers beplantingen weggenomen, die door de inwoners geplaatst waren langs (niet koninklijke!) wegen en beken. Dat gewone stervelingen dit mochten en dat het hout de aanplanters toekwam, was een recht dat sinds onheuglijke tijden bestond, stelde de rechtbank vast, een feit dat met getuigen bewezen werd. De bewering dat de hoge justitieheer recht had op de beplantingen werd afgewezen. Ook zijn argument dat volgens de lokale costume geen verkrijgende verjaring mogelijk is zonder titel (waardoor door onoplettendheid het recht zou verloren gaan in tijden van oorlog of snelle opeenvolging van bisschoppen) snijdt geen hout, aldus het baljuwschap. De rechtbank kent de vordering dan ook toe. Het hoger beroep wordt vervolgens door de Raad van Vlaanderen afgewezen bij vonnis van 20 november 1632, met een boete voor roekeloos beroep er bovenop.⁶⁷

Ten bewijze van het eigenlijke plantrecht van de Bossuitse heer – op bewijsstukken in verband met andere heerlijke rechten, zoals het voorrecht om bier te brouwen zonder taks verschuldigd te zijn,⁶⁸ het aanbieden van wijwater aan de heer,⁶⁹ het heerlijke recht tien procent taks te eisen bij elke verkoop van onroerend goed⁷⁰ of [p. 179] het verschuldigd zijn

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld J. MONBALLYU (ed.), *Costumen van de stad en van de kasselrij Kortrijk, II: Turben afgenomen door de Kortrijkse schepenbanken (1485-1581)*, Brussel, 1989.

⁶⁷ Kopie (16.07.1630 en 20.11.1632) conform verklaard door de eerste gezworen klerk van de griffie van de Raad van Vlaanderen, Van Grimberghe, 6 maart 1783.

⁶⁸ Een aantal schriftelijke stukken betreft inderdaad andere lokale heerlijke rechten. Zo heeft Philippe Joseph Luytens, heer van Bossuit en Esparqueaux, op 6 mei 1713 van de Doornikse ontvanger van de brouwerijrechten Lemaistre toelating gekregen om zijn brouwerij opnieuw te herbouwen, om er voor eigen gebruik te brouwen, zonder rechten verschuldigd te zijn. Ook particulieren mogen van de brouwerij gebruik maken, maar dan moeten zij wel de gebruikelijke brouwrechten voldoen (31.05.1713).

⁶⁹ In november 1792 (28.12.1792) verklaart pastoor Michel Jacques Dutoit dat hij, na het overlijden van zijn voorganger, werd aangesteld op 13 januari van dat jaar. Op dat moment heeft hij het bestaande gebruik overgenomen om bij kerkdiensten en plechtigheden op formele wijze gewijd water aan te bieden aan de heer en zijn familie. Deze manier van handelen is stopgezet op zondag 18 november 1792, omwille van de inval van Franse troepen, die ‘avoient culbuté et renversé le pilori aux armes dudit seigneur, placé près du cimetière et de la chaussée sur la place de ce village’. Die zondag heeft de heer zelf gevraagd geen wijwater meer aan te bieden. De attestatie wordt bevestigd door de ‘administrateurs provisoires du peuple souverain du village de Bossut’, burgemeester D.Delfortrie, en schepenen Joseph Lauwers en J. Van Houtte tekenen. François Hanno plaatst een merkteken.

⁷⁰ Dat de Bossuitse heer recht heeft op de tiende penning bij elke verkoop van onroerend goed (met de typisch Henegouwse benaming ‘mainfermes’) in zijn heerlijkheid blijkt onder meer uit een overgelegde verkoopakte van 1714 waarin die taks uitdrukkelijk vermeld wordt (05.04.1714). Het is een kopie van de wettelijke passering voor baljuw en schepenen van het Hoge Hof van Helkijn van een akte van koninklijk notaris Simon Duquesnoy te Doornik, geattesteerd door Jean Vinchent, tabellioen te Doornik. Het betreft met name de verkoop van een domein (huis, schuren, stallen, andere gebouwen en grond) aan Michel Dominique Cambier, thesaurier-generaal van de staten van het Doornikse. Gezien de politieke context op het ogenblik van de akte, noemt de Doornikse tabellioen zichzelf geen koninklijk functionaris, maar ‘*tabellion, gardenottes de leurs hautes puissances les seigneurs estats généraux des [p. 179] provinces unies*’. Het Doornikse werd in de zeventiende eeuw herhaalde keren overrompeld door de troepen van Lodewijk XIV. In 1668 creëerde hij de Soevereine Raad van Doornik en in 1675 voerde hij het tabellionaat in, zie G. VAN DIEVOET, Koninklijk tabellionaat in Vlaanderen (1675-1795), in *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, ed. W. Prevenier en B. Augustyn,

van heerlijke renten⁷¹, gaan we hier niet verder in – wordt nog een akte overgelegd waaruit blijkt dat de kasteelvrouw van Bossuit, Marie-Albertine Imbert, in 1748 met succes is opgekomen tegen iemand die twee bomen had gerooid zonder haar toestemming.⁷² En voor het plantrecht langs de dreef van het kasteel naar de Schelde, die de koninklijke weg loodrecht dwarst, wordt verwezen naar een schepenakte van 1758.⁷³

[p. 180]

We bekijken ten slotte de getuigenverklaringen. Dorpsinwoners met rijke levenservaring leggen voor de schepenbank of notaris getuigenis af over de feitelijke uitoefening van de heerlijke rechten in het verleden, zowel wat betreft het plantrecht als het afhoren van de kerkrekeningen. Over het recht om de wegen te schouwen worden al een paar verklaringen afgelegd naar aanleiding van het schouwingsincident in 1759.⁷⁴ Specifiek over

Brussel, 1997, 629-634. In 1771-72 wordt deze overdrachttaks even betwijfeld, maar uiteindelijk door de griffier van de heerlijkheid als koper en dus schuldenaar van de tiende penning erkend (12.11.1771 en 05.04.1772). Op deze verzameling documenten heeft de burggraaf genoteerd: '*papier à conserver soigneusement en cas de nouvelles difficultés*'. De advocaten J. Hersele, De Rasse en C. Losée zetten in een uitvoerig advies van 12 november 1771 uiteen dat de tiende penning zonder enige twijfel verschuldigd is. Als stavingsstukken worden onder meer het denombrement van de heerlijkheid Bossuit van 10 maart 1578 op naam van Robert de Longueval, dat van Anthoine Joseph Hovyne dd. 1 juni 1669, alsook het decreet van openbare verkoop van de heerlijkheid Bossuit dd. 15 april 1710, het denombrement van de douarière van Bossuit dd. 28 novembre 1733 en het denombrement van 7 mei 1629 van het temporeel van Doornik vermeld. Ook ligt een purgebrief van 16 april 1658 met betrekking tot bepaalde stukken grond verworven door Hovyne voor (over de zuiveringsprocedure van onroerend goed, zie G. MARTYN, La 'purge d'héritages' dans les Pays-Bas méridionaux: l'apport des archives du Conseil Privé (1577-1692), *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1995, 273-309). Tevens worden verschillende ontvangstbewijzen van de tiende penning sinds 1717 toegevoegd. Ten overvloede voegen de geconsulteerde juristen eraan toe dat het verschuldigd zijn van de tiende penning aan de heer bij de verkoop van een onroerend goed '*de connaissance publique*' is, zoals onder meer vermeld wordt door Voet, Groenwegen, de Ferrières en Mornac. Ook de costume van het Doornikse stelt uitdrukkelijk dat '*le seigneur a droit du dixiesme denier*' (art. 23 van het hoofdstuk 'des fiefs', zie VAN DIEVOET, *Coutumes du Tournaisis*, 54 (voor de versie van de costume van 1550) en 93 (versie 1613)). Na voorlegging van dit advies, heeft op 5 april 1772 De Saedeleer vrijwillig betaald.

⁷¹ De overeenkomst van (23.12.1736) is gesloten omdat er '*apparence de procès*' was. Het is dus een dading, tussen Marie Albertine Imbert, douarière van Bossuit, en Adriaen Rogie, omwille van een heerlijke rente op grond, waarvan een deel door erfenis toegefallen is aan Rogie. De heer heeft in 1681 vijf à zes voet hiervan afgenomen om zijn dreef van de grote weg naar de Schelde te realiseren (ongeveer 600 voet lang). Ten gevolge van oorlog en de opeenvolging van heren en griffiers, is men tevergeefs gaan zoeken naar een overeenkomst dienaangaande. Daarom sluiten beide partijen een akkoord om processen te vermijden, mits het betalen van een bepaalde som en vanaf 1736 de jaarlijkse levering van een paar kippen op kerstdag.

⁷² Het '*accord entre Madame de Bossut et Jean de Rycke de deux arbres abattus*' (29.09.1748) werd afgesloten voor de Bossuitse baljuw Jan Van Houtte en griffier Jean-Baptiste Delft. Volgens de akte dreigt een proces omdat de Rycke twee bomen heeft omgehakt naast de weg ter hoogte van zijn erf, terwijl deze eigendom zouden zijn van de kasteelvrouw. De Rycke belooft '*de ne plus planter ny abattre aucun arbre au long dudit chemin, comme n'ayant aucun droit de planter sur ledit chemin*'. In ruil laat de kasteelvrouw hem de bomen, zonder vergoeding.

⁷³ (28.11.1758) Adriaen Rogie, eigenaar en bewoner van een huis met grond aan het uiteinde van de rechterzijde van de dreef van de heer van Bossuit aan de Schelde, verklaart dat hij, krachtens een afspraak met Hovyne en Philippe Luytens, voormalige heren, het plantrecht heeft afgestaan '*à perpétuité et à [p. 180] toujours*' (tegen kwijschelding van de heerlijke rente op dat stuk grond; maar wel met behoud van de jaarlijkse twee kippen) aan de heer. De bomenrij die vanaf het kasteel naar de Schelde loopt en deels op de grond van Adriaen staat, komt dus toe aan de heer. De verklaring is getekend in aanwezigheid van '*sieur et maitre Mulle*', pastoor, en baljuw Jan Frans Rohaert.

⁷⁴ Het stuk (28.07.1759) (in zeer slechte staat van bewaring) is een verklaring, afgelegd voor baljuw Jan Frans Rohaert en schepenen Jacques de Loose en Bonaventure Rommens van Bossuit, van Jan Ferneau, zoon van Josse, en Marie Josephe Dheygere, echtgenote van Josse Buysens, beide inwoners van Bossuit, dat ze in juni laatstleden de baljuw en schepenen van Helkijn de schouwing van de wegen in Bossuit hebben zien doen. Daarbij zijn boetes uitgeschreven in de '*Cornilstraete*'. Volgens de deposanten gebeurde de schouwing tevoren altijd door de eigen baljuw en schepenen van Bossuit. Een tweede akte (13.10.1759) handelt enkel over het schouwen van de straten in het verleden. Voor het getuigenverhoor zijn baljuw Jan Frans Rohaert en schepenen

het plantrecht wordt pas in 1768 getuigd, door schepenen met tien en twaalf jaren anciënniteit, alsook door een klerk van de parochie Bossuit met 22 jaren dienst. Altijd hebben ze gezien en geweten dat de vroegere kasteelvrouw Imbert elsen en andere bomen heeft laten planten langs de koninklijke weg in heel haar heerlijkheid en dat de huidige heer deze steeds heeft laten onderhouden en kappen, *'de plus de n'avoir jamais ouï dire de leurs ancêtres aucune chose à contraire'*.⁷⁵ Ook de pastoor⁷⁶ en een gewezen cijns pachter⁷⁷ bevestigen hetzelfde.

[p. 181]

Op 29 december 1688 leggen vier inwoners van Bossuit een verklaring af voor notaris François Delft te Helkijn en getuigen.⁷⁸ Het zijn Georges de Loose, zoon van Pieter, 72 jaar, geboren en wonende te Bossuit, Jacques Veys, zoon van Gerard, ongeveer 71 of 72 jaar oud, Olivier de Hem, zoon van Pieter, 54 jaar, en Pieter Buyssens, zoon van Pieter, 82 jaar. De vier verklaren unaniem dat sinds onheuglijke tijden het wapenschild van de lokale heer in het kerkportaal in een witte steen gebeiteld staat, dat baljuw en schepenen van Bossuit ook sinds mensenheugnis het recht hebben de rekeningen van kerk en armen af te horen, alsook het beheer te voeren over de goederen van minderjarigen.⁷⁹ Wat het afhoren van de rekeningen betreft, is de verklaring van de dorpspastoor natuurlijk van primordiaal belang. In 1751 verklaart pastoor Gilles Mulle⁸⁰ dat al sinds 1609 alle rekeningen afgehoord worden door de lokale schepenbank. Een grondig onderzoek in de kerkarchieven anno 1783 bevestigt dit andermaal.⁸¹

Adriaen Rogie en Frans Marechal van de *'village, vicomté et seigneurie de Bossut sur l'Escaut'* in buitengewone vergadering samengekomen. De belangrijkste deposant is Louis de Merode, ongeveer 86 jaar oud. Hij beroept zich op zijn lange levenservaring in het dorp om met klem te bevestigen dat Jan Buyssens, als lokale baljuw van Bossuit, steeds, minstens vanaf zijn herinnering omstreeks het jaar 1700, de wegenshouwingen heeft gedaan, samen met de schepenen en de griffier van Bossuit. 24 jaren later heeft ook Pieter Lieven Van Tiegem als baljuw van Bossuit deze taak uitgevoerd en vervolgens Jan Van Houtte, dit alles steeds zonder enige tegenspraak. Pieter Buyssens, zoon van de genoemde baljuw Jan, nu zelf al 64 jaar oud, bevestigt de mededeling van de Merode.

⁷⁵ (08.07.1768) Voor Jean Dillies, koninklijk notaris te Evregnies, verschijnen Laurents Tanghe, zoon van wijlen Jozef, werkmans, geboren en wonende in Bossuit, ongeveer 50 jaar oud, Jacques de Loose, zoon van wijlen Pieter, ongeveer 48 jaar oud, en Bonaventure Rommens, zoon van Laurent, 45 jaar, geboren in Moen, maar sinds 22 jaar klerk van de parochie Bossuit. Als bijkomende instrumentele getuigen treden Pieter Buyssens van Bossuit en Jean-Baptiste de Chitte, geboren in Ors, op. De akte werd vertaald naar het Nederlands ten behoeve van Rommens, die immers onvoldoende Frans verstaat. Buyssens, Tanghe en de Loose (schepenen!) tekenen met een kruisje.

⁷⁶ (08.07.1768) Verklaring van Egidius Mulle, 60 jaar en sinds 24 jaren pastoor in Bossuit (zijn identiteit wordt bevestigd door notaris Dillies). Niet alleen heeft hij steeds geweten dat de bomen alleen door de heer werden geplant en gerooid. Hij heeft sinds zijn installatie ook na elke dienst gewijd water aangeboden aan de dorpsheer of -vrouw.

⁷⁷ (18.07.1769) Ook deze akte wordt verleden voor notaris Jean Dillies en twee lokale getuigen. Ze bevat de attestatie door Pierre Albert Lezy, geboren in Saint-Léger en 45 jaar oud, voormalig cijns pachter van het neerhof van het kasteel van Bossuit, maar nu van het hof Deldalle in Saint-Léger. In de 18 jaren dat hij in Bossuit gewerkt heeft, heeft hij dame Imbert bomen weten planten en haar zoon heeft ze laten onderhouden, niemand anders.

⁷⁸ Het betreft Pieter Planckaert, griffier van Bossuit, die handtekent, en Joos Tange, die blijkbaar niet kan schrijven en slechts een merktekentje plaatst (29.12.1688).

⁷⁹ In het bundel steken verschillende exemplaren van deze akte (29.12.1688), zowel van de originele als van de gecertificeerde versie overgenomen door de Doornikse tabellioen Barthélemy Guislain Joseph Vincent, licentiaat in de rechten en *'avocat, tabellion gardenottes héréditaire établi en la ville de Tournay'*.

⁸⁰ Zoals onder meer blijkt uit een rekening van 22 februari 1609 heeft in Bossuit nooit iemand anders de rekeningen afgehoord dan de heer van Bossuit of zijn aangestelde (24.09.1751).

⁸¹ Volgens de notariële akte (12.07.1783) hebben de lokale griffier en een paar schepenen zich op 30 mei 1783 naar het huis van pastoor Daniël Delft begeven en vervolgens naar de sacristie, waar ze alle bewaarde Vlaamse en Franstalige rekeningen hebben bekeken. De oudste dateren van 1600 en werden gecontroleerd door Jan Piers (baljuw van zowel het kerk- als het kasteelleen). Op 24 maart 1602 tekende Jan Stalens, baljuw van het kasteelleen, voor verificatie. Ook de rekeningen van 1609, 1656, 1664, 1665, 1678 e.v.a. werden geverifieerd door de heer zelf of zijn baljuw. Belangrijk is de rekening afgesloten op 22 februari 1679, gecontroleerd door de

Uit alle verklaringen blijkt met andere woorden dat de verschillende betwiste heerlijke rechten sinds mensenheugnis uitgeoefend zijn door de lokale heer zelf, nooit door de hogere justitieheer in Doornik. Daarmee is niet alleen de gewoonterechtelijke regel bewezen. Voor zover het om een feitelijke usurpatie van rechten zou gaan, is de iure ook de verkrijgende verjaring inmiddels doorlopen. Met verwijzing naar rechtspraak van de Grote Raad van Mechelen stelt een geconsulteerde advocaat⁸² dat [p. 182] niemand weliswaar rechten kan verwerven door dertig- of veertigjarig bezit van publiek domein (de weg zelf), maar dat dit niet geldt voor de particuliere nuttige toepassing van het plantrecht langs die weg.

Besluit

Zouden de bisschop van Doornik of de burggraaf van Bossuit een boterham minder gegeten hebben omdat ze het snoeihout van een aantal bomen niet wisten binnen te halen of omdat hun wapenschild al dan niet op het kerkportaal prijkte? Ongetwijfeld niet! Hier zijn geen zware financiële belangen in het spel. Waar we duidelijk wel mee te maken hebben, zijn gekrenkte eergevoelens, gevoelige – adellijke en geestelijke – lange tenen. Een wereldse prelaat en zijn naar luister smachtende vazal hebben meer dan een eeuw lang met elkaar kat en muis gespeeld. Toen zijn viscontiere heer om een gesprek vroeg, dacht de leenheer vanuit zijn luie en rijke zetel in zijn lusthof in Helkijn wellicht: ‘de boom in!’ (Aan de vruchten kent men de boom!) Processen werden gestart en vielen weer stil, bisschoppen en heren kwamen en gingen, maar hun dispuut werd nooit bijgelegd. En intussen probeerden ze beiden een aantal mensen voor hun kar te spannen. De bisschop gaf publicatiebevelen aan ‘zijn’ pastoor, terwijl de heer van zijn kant verklaringen liet optekenen door ‘zijn’ griffier en schepenen. En in een parochie van een paar honderd zielen geldt zeker het principe ‘ons kent ons’. Zo hebben we vastgesteld dat de baljuw, de schepenen en de griffier zelf ook pachter en koper zijn van lokale gronden. Ze leggen voor hun eigen rechtbank ook getuigenis af van de oude plaatselijke gebruiken. En enkelen van hen kunnen, niettegenstaande hun ‘vooraanstaande’ functies, hun eigen naam niet schrijven.

Aan de basis van dat alles lag een stomme onzekerheid, die zo karakteristiek is voor het Ancien Régime met zijn gewoonterechtelijk ontwikkelde feodale en heerlijke systemen. Met betrekking tot de kleine parochie Bossuit, leenheerlijk versnipperd over verschillende heerlijkheden en provincies, is nooit een gehomologeerde costume afgekondigd. Zelfs is er geen particuliere rechtsoptekening. Voeg daarbij de in denombrementen gehanteerde wollige begrippen als ‘middele’ of ‘viscontiere’ justitie en de rechtsonzekerheid is compleet. Wat opvalt daarbij is dat de geconsulteerde juristen (die niet vergeten hun honorariumwens in de marge van hun advies te noteren) met verwijzingen naar andere costumen, rechtspraak en doctrine wel veel goede redenen van gelijk kunnen geven, maar uiteindelijk hun cliënt aanraden snel en met geweld te handelen. Wie eerst komt, eerst rooit... Ja, er waren

lokale baljuw en griffier en als dusdanig gezien door de bisschop bij zijn visitatie: ‘*vidimus in visitatione die 28 aprilis 1679*’. De schepenakte is opgesteld door griffier P. De Saedeleer, in aanwezigheid van Joseph Van Tieghem en M. De Scheemaeker. Ze is bezegeld door de provinciale Raad van Doornik op 17 juli 1783 (getekend Dorez). Ook burggraaf Luytens geeft een relaas van deze inspectie in de oude rekeningen en schetst een kleurrijk beeld van het kerkarchief (15.07.1783): ‘*attendu l’extrême humidité existante en la sacristie de la ditte église qui détruit et pouris promptement tous les dépôts de papier y reposant j’ay cru premièrement devoir laisser une notte signée de ma main de cette recherche*’.

⁸² Zie (24.03.1777). Het arrest waarnaar verwezen wordt, dateert van 12 december 1647 en wordt besproken door P. STOCKMANS, *Decisionum Curiae Brabantiae sesquicenturia*, Brussel, 1670, dec. 86. De heer van Tildonk had een expliciet plantrecht verkregen van de vorst en hij baseerde zich dan ook op dit privilege om op te komen tegen aanspraken dienaangaande van het klooster van Ter Bank. Het klooster kon zich evenwel met succes beroepen op zijn onheuglijk bezit.

ontzettend veel juridische regelingen in het Ancien Régime, maar uiteindelijk ging het heel vaak vooral om brute macht.

Monique Van Melkebeek heeft in vele van haar publicaties klaarheid geschapen over het kluwen van de geestelijke jurisdicties, één van de zwaarste takken van de middeleeuwse en vroegmoderne gerechtelijke boom. Met dit kleine artikeltje over één geschil tussen een lokale heer en de Doornikse bisschop als zijn wereldlijke heer, heb ik een glimp willen geven van het enorme kluwen aan andere takken van die boom. Als de betrokkenen in de achttiende eeuw al niet wisten wat aan wie toekwam, hoeveel moeilijker is het dan niet voor de hedendaagse rechtshistorici om door het [p. 183] bos de bomen te zien? Daarvoor is dus nog veel nauwgezet rechtshistorisch onderzoek nodig, zoals de gevierde het heeft voorgedaan. En waarvoor we haar erkentelijk zijn.

AANHANG

Geconsulteerde archiefstukken uit het kasteelarchief van Bossuit

- (16.07.1630 en 20.11.1632) O, n° 13 *Sentences rendües en faveur des manans d'Helchin et Saint Genois au sujet des plantis contre l'évêque de Tournay, en datte du 16 juillet 1630 et 20 9bre 1632*
- (29.12.1688) O, n° 13 et 2 *Copie de l'attestation donnée par les anciens du village de Bossut, comme quoy les armes du Seigneur de Bossut étoient de tems immémorial placé sur le portail de l'église et du cimetière à Bossut, du 29 décembre 1688* (minst aangetast en best leesbaar) = O, n° 13 *Attestations concernant les armoiries gravez sur le portail de l'église de Bossut et la présentation des comptes de la ditte église et pauvres dudit Bossut, en datte, du 29 xbre 1688, placée au tabellion de Tournay* = O, n° 13 *Attestations concernants les armoiries gravez sur le portail de l'église de Bossut et la présentation des comptes de la ditte église et pauvres dudit Bossut, en datte, du 29 xbre 1688* = O, n° 13 *Attestation donné [sic] par les plus anciens manans du village concernant les armoiries sur l'église et les comptes de l'église et pauvres, en datte du 29 décembre 1688* (perkament met zegel)
- (02.01.1689) O, n° 13 *Attestation des manans du village de Bossut en original concernant la publication faite en l'église comme quoy l'évêque de Tournay prétendoit aux droits honorifiques de la terre de Bossut et levé pour le procès intenté à la requette de complainte en trouble de fait présenté par le sieur Hovine, seigneur de Bossut, en datte du 2 de l'an 1689*
- (02.01.1689) O, n° 13 *Minute de la requette ou placet présenté au parlement de Tournay en forme de complainte de trouble de fait par le sieur Hovines, seigneur de Bossut, contre M. Gilbert Dechoiseul, évêque de Tournay, en date de l'an 1689*
- (?? . ?? .1689) O, n° 13 *Copie d'étiquets pour répondre au fournissement de la commission de complainte trouble de fait par le sieur Hovines, seigneur de Bossut, contre M. Gilbert Dechoiseul, évêque de Tournay, en date de l'an 1689*
- (31.05.1713) O, n° 17 *Autorisation pour monsieur de Bossut de faire brasser en son château de Bossut pour la consommation et de permettre à tous particuliers d'y brasser en payant par eux les droits, du 31 may 1713*
- (05.04.1714) *Copie de l'acte d'achapt de la ferme achetté en 1714 par le sieur Cambier du Sieur Bargibant et depuis acquis par Pierre De Sadeler du sieur d'Hemrode en 1770*
- (23.12.1736) O, n° 25 *L'accort fait entre madame de Bossut et Adriaen Rogie touchant la rente seigneuriale*
- (29.09.1748) O, n° 26 *Accord entre Madame de Bossut et Jean de Rycke de deux arbres abattus, 1748*

- (24.09.1751) O, n° 13 *Attestation donné [sic] par le sieur Mulle, curé de Bossut, concernant les comptes de l'église*
- (28.11.1758) O n° 2 *actes, acte au sujet du plantis du bout de l'avenue près de l'Escaut, et de quelques arbres plantés sur le chemin, près de l'héritage Jean de Rik*

[p. 184]

- (28.07.1759) [beschadigd] *de Bossut concernant les visites de chemins en la terre de Bossut, en datte du 28 juillet 1759*
- (22.09-06.12.1759) O, n° 13 *Queritur ou consultation concernant la visite des chemins et bans de mars et aoust, délibéré à Gand le 22. 7bre 1759 et à Courtray le 6 xbre 1759*
- (06.10.1759) O, n° 13 *Queritur et réponses jointes concernant les droits de justice, piloris, etc. en la terre de Bossut, en datte du 6 8bre 1759*
- (13.10.1759) O, n° 13 *Seconde attestation donnée pardevant la loy de Bossut concernant la visite des chemins dudit village en datte du 13 8bre 1759*
- (07.02.1765) O, n° 13 *Consultation faite à Courtray concernant une disposition en ligne collatéral, sous les loix de Courtray ou Audenarde, en datte du 7 février 1765*
- (16.09.1766) O, n° 13-5 *Visite faite par le baillage de Tournay en 1765 concernant les chemins royaux et le soutien des droits de Sa Majesté, amendes imposées au Seigneur de Bossut à laquelle je n'ay jamais répondu ny payé*
- (01.12.1766) O, n° 13 et 6 *Consultation faite en 1766 pour M. le vicomte de Bossut au sujet du droit de plantis sur le chemin royal seulement relativement aux contestations survenu entre luy et Monseigneur le prince de Salm-Reifferscheid, évêque de Tournay, délibéré à Tournay le 1 xbre 1766*
- (16.04.1767) O, n° 13 et 7 *Consultation faite en 1767 concernant le droit de pêche et le droit de plantis sur le chemin royal dans l'étendu de la terre de Bossut relativement aux difficultés, survenus entre le Seigneur Vicomte de Bossut et le prince de Salm-Reifferscheid évêque de Tournay, délibéré à Courtray le 16 avril 1767*
- (08.07.1768) O, n° 13 et 8 *Attestations donné [sic] par les gens de loy de Bossut concernant le plantis sur le grand chemin à Bossut passé pardevant le notaire Dillies en datte du 8 de juillet 1768*
- (08.07.1768) O, n° 13 et 9 *Certificat donné par le sieur Egidius Mulle, curé de Bossut, concernant le plantis du grand chemin dans la terre de Bossut et la présentation de l'eau bénite dans l'église, légalisé par le notaire Dillis, en date du 8 de juillet 1768*
- (18.07.1769) O, n° 13 et 10 *Attestation donnée concernant le droit de plantis sur le chemin royal appartenant aux Seigneurs de Bossut, du 18 juillet 1769*
- (24.11.1769) O, n° 13 *Lettre en réponse à la consultation faite sur le droit de pêche en la terre de Bossut en datte du 24 9bre 1769*
- (25.10.1771) O, n° 13 et 11 *Lettre de la part du conseiller procureur général du baillage de Tournay portant ordre de faire enlever les plantis sur le chemin royal de la terre de Bossut, du 25 8bre 1771 = (25.10.1771) O, n° 13 et 11 Copie d'une lettres [sic] ou ordre adressé de la part de Sa Majesté impériale reine, par M. le conseiller procureur général de Tournay au vicomte de Bossut, le 25 8bre 1771*
- (12.11.1771 en 05.04.1772) *Actes, affiches, nottes et consultation d'avocat faite au sujet d'une difficulté venue entre le seigneur vicomte de Bossut et le sieur Pierre De Zadeleer, greffier dudit Bossut, qui refusoit de payer le dixième denier des mains fermes relevant de la terre de Bossut, à cause de la ferme qu'il a acquit du Sieur Hemrode, par où il a été prouvé que le droit est incontestablement dû à la terre de Bossut et en conséquence le dit sieur Dezadeleer a payé le 5 avril 1772, papier à conserver soigneusement en cas de nouvelles difficultés, Le Vicomte de Bossut*
- (13.11.1771) *Brief waarmee voorgaand advies verstuurd wordt.*

- (30.11.1771) O, n° 13 et 12 *Requette présentée à son altesse royale et remise entre les mains de Sa Majesté le Prince de Staremborgue au sujet d'un plantis sur le chemin royal, par Monsieur le Vicomte de Bossut, le 30 9bre 1771* = (30.11.1771) O, n° 13 et 12 *Copie du mémoire présenté à la reine au sujet du plantis sur le chemin royal dans la terre de [p. 185] Bossut, remis entre les mains de Monsieur le Prince de Stahremberg, ministre plénipotentiaire de Sa Majesté à Bruxelles, le 30 9bre 1771* = (30.11.1771) O, n° 13 et 12 *Copie d'une requette présenté à Son Altesse Monseigneur le Prince de Staremborg par Monsieur le Vicomte de Bossut, le 30 9bre 1771*
- (05.04.1772) Verklaring burggraaf Bossuit over zijn rechten bij verkoop
- (05.04.1772) zie 12.11.1771
- (10.08.1776) O, n° 13 et 16 *Copie de la requette présentée à Monseigneur le Comte de Staremborgue par le vicomte de Bossut, le 10 aoust 1776*
- (13.08.1776) O, n° 13 et 17 *Mémoire fait et laissé entre les mains des Messieurs du Conseil, joint aux copies de consultations et attestations de propriété concernant le plantis sur le chemin royal dans la terre de Bossut par Monsieur le Vicomte de Bossut, la 13 aoust 1776*
- (14.02.1777) O, n° 13 *Mémoire de consultation concernant les droit honorifiques de la terre de Bossut du 14 février 1777*
- (28.02.1777) O, n° 13 *Réponse au mémoire concernants les droits honorifiques dans la terre de Bossut, délibéré à Lille le 28 février 1777* = (28.02.1777) n° 27 *Réponse au mémoire de consultation concernant les droits honorifiques dans la terre de Bossut, délibéré à Lille le 28 février 1777* = (28.02.1777) *Consultation faite à Lille concernants les droits honorifiques attribués à la terre de Bossut, en datte du 28 février 1777*
- (24.03.1777) O, n° 13 *Réponse au mémoire concernant le droit de planter sur le chemin royal traversant la terre de Bossut, délibéré à Lille le 24 mars 1777*
- (07.04.1777) O, n° 13 *Mémoire concernant un planti contesté en la terre de Bossut sur lequel Monseigneur l'évêque de Tournay avoit demandé des éclaircissements à son avènement à l'évêché que j'avais formé pour le satisfaire et que je n'ay pas jugé à-propos luy donner, en datte du 7 avril 1777* = (07.04.1777) O, n° 13 *Mémoire concernant un planti contesté en la terre de Bossut sur lequel Monseigneur l'évêque avoit demandé des éclaircissements à son avènement à l'évêché que j'avais formé pour le satisfaire et que je n'ay pas jugé à-propos luy donner, en datte du 7 avril 1777*
- (19.04.1777) *Quatrième réponse faite au mémoire de consultation concernant le droit de planter sur le chemin consuidant de Tournay à Audenarde traversant la terre de Bossut, délibéré à Tournay le 19 avril 1777*
- (08.11.1782) *Consultation faite sur le parti à prendre sur ce que le mardy 5 9bre 1782 l'on vint de la part de Monseigneur l'évêque de Tournay planter dans la terre de Bossut, délibéré à Tournay le 8. 9bre 1782*
- (12.07.1783) O, n° 13 *Acte notarial et certificat donné concernant la présentation des comptes de l'église et pauvres du village de Bossut d'après la recherche faite des plus anciens titres existant aux archives de la ditte église, en datte du 12 juillet 1783*
- (15.07.1783) O, n° 13 *Notte détaillée de la recherche faite des comptes les plus anciens de l'église et pauvres du village de Bossut en datte du 15 juillet 1783*
- (20.10.1783) O, n° 13 *Acte original passé en loy d'attestation donnée par les ouvriers qui ont plantés sur le chemin royal par ordre du Seigneur de Bossut en suite et remplacement du plantis fait par l'évêque de Tournay, dont les fosses avoient été commencé le 5 9bre et arbres plantés le 11 9bre 1782 par les officiers et le tout replanté et relevé de nouveau avant l'an révolu, le 20 8bre 1783*

- (11.02.1785) O, n° 13 *Attestations donnés [sic] par les mahieurs et eschevins de la terre de Bossut comme quoy le titre se trouvoit [rest door aangevreten tekst onleesbaar]*
- (1786) *Nottes prises en l'an 1786 de la consistance du village de Bossut, suivant la déclaration faite d'après les ordonnances de l'Empereur*

[p. 186]

- (03.08.1791) *Invitation de messieurs des Etats du Tournésis pour l'inauguration du 11 aoust 1791 (inhuldiging van keizer Leopold II)*
- (10.08.1791) *Invitation au diné du 11 Août 1791 au sujet de l'inauguration de S.M. l'Empereur & Roi*
- (28.12.1792) *Déclaration donné [sic] par le sieur déservant la cure du village de Bossut, concernant la présentation de l'eau bénitte au Seigneur et le pillori [sic] abbatu sur la place et l'invasion de l'armée françoise dans la Belgique, signé et sellé en date du 28. Xbre 1792 = (28.12.1792) Déclaration donnée par le sieur déserviteur de la cure de Bossut, concernant la présentation de l'eau bénitte au Seigneur et le pilori abbatu sur la place par les françois et l'invasion de la Belgique par l'armée françoise, en date du 28. Xbre 1792.*